

У першій передмові присутній певний політичний підтекст. Тут підкреслюється (і це в час війни Речі Посполитої з Росією), що найкращий текст Святого Писання для друку був отриманий від російського царя. З таких же міркувань в *Острозькій Біблії* згадано лише українських діячів, князя-мецената *В.-К. Острозького*, письменника *Г. Смотрицького* та друкаря *Івана Федорова* (у післямовях). Заїжджі грецькі діячі були проігноровані. У той же час, грецькі тексти перших двох частин першої передмови та післямови, вочевидь, мали показати високий рівень Острозького осередку. Крім того, за їх допомогою європейці мали можливість ознайомитись з обставинами виходу православно-слов'янського варіанту основоположної книги християнства.

*Джерела:* Біблія. – Острог, 1581. – Арк. 2 нн.-7 нн. зв.  
*Література:* Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989. – С. 133, 135, 138-140; Колосова В. П. Идеологические предпосылки деятельности Острожского кружка (Герасим Смотрицкий как редактор-полемист) // Федоровские чтения. 1981. – Москва, 1985. – С. 84-90; Мицько І. Нові сторінки з життя першодрукаря. До 400-річчя від дня смерті Івана Федорова // Жовтень. – Львів, 1983. – № 11. – С. 194; Сазонова Л. И. Украинские старопечатные предисловия конца XVI – первой половины XVII в. (борьба за национальное единство) // Русская старопечатная литература (XVI – первая четверть XVIII). Тематика и стилистика предисловий и послесловий. – Москва, 1981. – С. 129-152; Українська поезія. Кінець XVI – початок XVIII ст. / Упор. В. Колосова, В. Креко-тень. – Київ, 1978. – С. 61-65, 372-373.

*Ігор Пасічник*

## “Пересторога”

Анонімний полемічний антикатолицький твір, створений після 10 липня 1605 року – в 1606 році. Збереглись одна рукописна копія

повного тексту та одна – фрагмента. Текстологічний аналіз пам'ятки свідчить, що її автор був шляхтичем, досить освіченою особою. Він близько стояв до Львівського ставропігійного та Віленського братств, князівського двору *В.-К. Острозького* та ОА. Існують три гіпотези про автора “Перестороги”. А. Попов та П. Яременко вбачали в ньому шляхтича, львівського священика Андрія Літинського († після 21.11.1628), І. Франко та І. Коляда – львівського сідляра, керівника Львівського братства Юрка Рогатинця († між 20.5. та 1.9.1605). Найбільше аргументів говорить на користь *І. Борецького*, шляхтича, керівника школи Львівського ставропігійного братства, співробітника *Дерманського культурно-освітнього осередку*.

Головна мета твору – розповісти про підготовку та введення унії; застерегти від неї українців та білорусів. Автор намагається показати її причини, зокрема, духовний занепад тогочасного українського суспільства. Для цього він звертається до історії, розповідає про занепад Київської держави XI століття. Головну причину бачить у відсутності освіти, в тому, що “великі ревнителі” після прийняття християнства тільки монастирі і церкви будували, а того, що “было напотребнѣшое, школь посполитых не фундавали” (С. 25-26 за: Возняк М. Письменицька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954). Відсутність освіти породила “грубость поганскую”, через яку руські князі почали воювати між собою. Із цих міжусобиць скористались сусіди, угорці, поляки, литовці, які захопили наші землі. Латинську освіту автор відкидає, подібно до того, як це робив у своїх творах *Іван Вишенський*. Адже, захопившись чужою освітою і культурою, потомки давніх князів “з вѣры православное на рымскую викрестилися и назвиска и имена собѣ поотмѣняли” (С. 26). На думку автора, в ситуації загострення боротьби з уні-

єю, яка склалася після Берестейського собору 1596 р., надзвичайно велика роль належить освіті. Письменник схвально ставиться до культурно-освітньої діяльності братств і засуджує їх супротивників, уніатських владик – володимиро-берестейського єпископа *Інатія Потія* та луцько-острозького єпископа *Кирила Терлецького*. Автор докладно зупиняється на описі дій останнього, спрямованих на організацію серед єпископів групи прихильників унії. Описує і злочини *К. Терлецького*, який поводить себе як феодал, морально спустошена людина. Нагадує “о двоженствѣ, о забитію Филиппа маляра, о мешканю в чужолозствѣ з братовою роженою и о иншихъ сквернодѣйствах, о обцованю з злодѣями, што ему воли до кухнѣ его вожовали, о їдѣню мяса, о кованю фальшивих червоных золотых и проч” (С. 31). Не зупинявся владика і перед вбивством. Так, його слуги втопили православного священника Стефана Добрянського, пароха у прилуцькому Святоспаському монастирі, власності *В.-К. Острозького*.

Негативно змальований у “*Пересторози*” *Інатій Потій*. На думку полеміста, він енергійно домагався прийняття унії, бо хотів уникнути контролю з боку братств, членами яких були простолюдини. До них *Інатій Потій* ставився з відкритим презирством: “Хлопство с простоты своеи таковую зверхность собѣ привлащают, же ани єпископов ани поповъ самыхъ слухати не хочет, овшем, ростирки, васнѣ кровопролитіе чинят и люд посполитый ламлют” (С. 42). Сам же єпископ “великого непокоя и замѣшаня” наробив, насильно захопивши православні церкви у Вільно.

Коротко розповідається про Берестейський собор 1596 р., підкреслюється всенародна підтримка, якою користувався антиуніатський табір, викривається поведінка Київського митрополита Михайла Рогози, який, на думку полеміста, був сліпим

знаряддям у руках *К. Терлецького та І. Потія*. Автор наводить аргументи з канонічного права на доказ незаконності проголошення унії. Щоб підкреслити її шкідливість для українців, наводяться приклади переслідування уніатською церковною верхівкою православного населення, особливо братств. “Так оные отступници церковъ Божію почали воевати. А и первой ударили на братство виленское и берестецкое взаем, муками, отбираниям добръ, недопущаням робити, ремесла уживаня, торгованя и вшелякого гандлю, такъ власне, же хто нѣ малъ знаку на челѣ албо на руках отступленя и сполкованя з ними, жадному не было вольно ни купити, ни продати, а найбарзѣй у Берестю Потей помучиль, так же мусѣли от домовъ своих пречѣ розбѣгнутися” (С. 35). Свої злочини єпископи-уніати роблять при активній підтримці Ватикану та польського королівського уряду. “Отступници, маючи по себе власть духовную рымскую и тежѣ власть королевскую... чинили великое насилуване людем убогимъ” (С. 41).

Боротьбу з відступниками від православної віри очолили міщанські братства. Автор особливо схвально відгукується про діяльність Віленського братства, яке у боротьбі з уніатами і римо-католиками об'єднало свої сили з протестантами. Не без впливу творів *Івана Вишенського* він, захищаючи простолюття братств, згадує, що і Христос засудив “архієреов” і вибрав собі учнів із простих людей.

Із великою повагою автор пише про *В.-К. Острозького*, засновника ОА. Правда, ініціативу в цій справі він приписує константинопольському патріархові (аби підкреслити його великі заслуги перед українським народом). Князь “умислилъ утвердити православную вѣру, продками своїми везде уфундованую. Напервѣй старался у святѣйшого патрѣархи, абы ся zde дидакаловъ ку розмноженю наукъ вѣрѣ православной зослалъ.

А он на то маетностями своими ратовати надолжена на то не жалует. Якъ юж збудоваль школу, шпиталѣ, маетностями их надарил. И такъ науки словенскіе и грецкіе у Острогу заложилъ, друкарню собралъ, со благословеніем и зосланям патріарха вселенского тое все заложилъ” (С. 27). Устами *В.-К. Острозького* письменник висловлює протест королю проти національно-релігійного гноблення. “За вѣру православную наступаеш на права нашѣ, ламаеш вольности нашѣ а наконец на сумнене налѣгаеш, чим присягу свою ламаеш... вижу, же то ку остатней згубе всей Короны Польское идет, бо за тым никто своего права ани вольности беспечен уже не будет и в коротком часѣ придет до великого замешаня, а бодай не домышлятся чого иншого” (С. 39).

Значна увага в творі приділена судові над патріаршим протосингелом Никифором Парасхесом. Оскільки він, згідно з наданими йому повноваженнями, відлучив від церкви ініціаторів унії, то тим самим підважувалася законність самої Берестейської унії 1596 року. Через це католицькі кола сфальсифікували проти нього процес із вигаданими обвинуваченнями в шпигунстві на користь Османської імперії. Полеміст підкреслював ту обставину, що цей діяч приїхав “у справах духовных до Руси ... и мешканя у Острогу для отправованя наукъ вызволеных”, плануючи “дидакаломъ быти у Острогу еще от кильканасту лѣт” (С. 34).

Автор намагається довести, що св. Петро ніколи не був єпископом у Римі, тим самим намагаючись підважити твердження латинян про першість Папи Римського.

Наприкінці автор звертається до православного люду: “... Можеш собѣ на приклад взятти братство виленское, якъ его превратити не могут от православія ни огонь, ни мечъ. Але тым барзѣ Богъ ихъ подкрѣпляет, такъ иж в нихъ найдуются люде учоные, годные, терпливые, смиренномудрые” (С. 56).

Стилістично близькими до цього твору є “Книга о вірі” (Вільно, друкарня братства, 1596), коментарі до польськомовного перекладу (між 1597-1600 рр.) листа патріарха *Мелетія Пігаса* 1592 р., проект виступу шляхтича, члена віленського братства на сеймику (між 1603-1605 рр.), шкільний катихизис “Банкет душевний”, Послання Львівського ставропігійного братства до усіх православних (1608), “Лямент албо мова до короля єго милости”, “Епистолия, которую братство Ставропигион... року 1609 мешаном Новаго Костянтинова послали”, вірші до випущеної 1609 р. у Львівській Ставропігії книги Іоана Златоустого “Бесѣда избранныа ѿ вѣспитанія чадъ”.

Актуальність порушених проблем, відображення близьких читачеві життєвих ситуацій і подій, безкомпромісність у критиці прихильників унії і палка пристрасть у захисті поборників православної віри та вітчизняної культури і освіти роблять “Пересторогу” одним із кращих творів давньої української полемічної літератури.

*Публікації:* Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954. – С. 25-56; Дзюба О. Невідомий уривок з “Перестороги” // Український археологічний щорічник. – Київ, 1999. – Вип. 3/4. – С. 434-442; Науменко Ф. І. Педагог-гуманіст і просвітитель І. М. Борецький (лекції з історії педагогіки для студентів університету). – Львів, 1963. – С. 73-116; Памятники, изданные комиссией для разбора древних актов. – Киев, 1898. – Т. 3. – С. 35-36; Справа братства церковного виленскаго... // Чтения Общества истории и древностей российских. – Москва, 1859. – Кн. 3. – С. 1-22.

*Місце зберігання:* НБУВ. – Ф. Колекція рукописів у-ту св. Володимира. – N 206(27). – С. 99-131; Там само. – 476/1736 П. – Арк. 44-47.

*Література:* Возняк М. С. Історія української літератури: У 2-х кн. – 2-ге вид., випр. – Львів, 1992. – Кн. 1. – С. 438-444; Його ж. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954. – С. 3-24; Загайко П. К. Українські письменники-полемісти кінця XVI – початку XVII ст. в боротьбі проти Ватикану і унії. – Київ, 1957. – С. 64-68; Коляда І. До питання про авторство “Перестороги” в світлі гіпотези Івана

Франка // Львівський держуніверситет: Збірник статей. – Львів, 1968. – С. 247-256; Мицько І. Авторство “Перестороги” в світлі українсько-білоруських взаємин // Прогресивна суспільно-політична думка в боротьбі проти феодальної реакції та католицько-уніатської експансії на Україні: Тези конференції. – Львів, 1988. – С. 133-135; Науменко Ф. І. Педагог-гуманіст і просвітителі І. М. Борецький (лекції з історії педагогіки для студентів університету). – Львів, 1963. – С. 3-70; Попов А. Матеріали для історії церковної унії в Юго-Западной Русі // Чтения Московского общества истории древностей российских. – Москва, 1879. – Т. 1. – С. IV-V; Франко І. “Банкет духовный” // Франко І. Повне зібрання творів у п’ятдесяти томах. – Київ, 1975. – Т. 28. – С. 365-374; Яременко П. К. Пересторога-український антиуніатський памфлет початку XVII ст. – Київ, 1963; Franko I. Charakterystyka literatury ruskiej XVI-XVIII wieku // Kwartalnik historyczny. – Lwów, 1892. – S. 705; Franko I. Z dziejów synodu brzeskiego 1596 r. // Kwartalnik historyczny. – Lwów, 1895. – S. 901-904.

Ігор Пасічник

## Перлштейн Яким (\* ? – † ?)

Один із перших істориків і археографів м. Острога, краєзнавець, учитель Острозького дворянського училища, у 50-х рр. XIX ст. редактор “Волынских губернских ведомостей” (Житомир). П. редагував це видання з 1854 року. Обраний 1845 р. членом-кореспондентом Київської Археографічної комісії – “Временной (Киевской) Комиссии для разбора древних актов”. Тісні творчі зв’язки мав П. з іншим археографічним, науково-історичним центром – ОИДР при Московському університеті, спочатку був його кореспондентом, а в 1850 р. обраний “сореволюционером”. П. підтримували визначні діячі української історіографії і культури О. Бодяньський і М. Максимович, який цікавився історією Острога. З історії Острога П. опублікував

1847 р. в органі ОИДР “Чтениях” ґрунтовану на неопублікованому документі *акті поділу острозьких володінь князя В.-К. Острозького між його синами Янушем і Олександром 1603 р.* статтю “Описание города Острога” (Чтения ОИДР. – 1847. – Кн. 4. – С. 137-142) зі схематичним планом міста. Продовженням цієї публікації є стаття П. “Несколько слов о княжестве Острожском” (Временник ОИДР. – 1852. – Кн. 14. – С. 33-48). Невдовзі у “Волынских губернских ведомостях” (1855, № 4) була опублікована його ж стаття “Очерк истории типографий на Волыни”, де вміщені відомості про *Острозьку друкарню XVI – початку XVII ст.* Опублікував низку статей про Луцьк і Луцьке братство. У 1854-1857 рр. у “Волынских губернских ведомостях” було надруковано 15 статей П., причому найбільш плідним був 1856 р., коли він там надрукував 7 статей.

*Листування* Перлштейна з Обществом истории и древностей российских при Московском университете: у Рукописному відділі РДБ (РДБ) – Ф. 203. – Кн. 10. – Арк. 233; Кн. 11. – № 6. – Арк. 82, 145; Кн. 12. – № 10. – Арк. 18; Кн. 13. – № 7. – Арк. 269.

*Публікації:* Перлштейн А. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 137-142; Його ж. Несколько слов о княжестве Острожском // Временник Общества истории и древностей российских при Московском университете. – Москва, 1852. – Кн. 14. – С. 33-48.

*Література:* Журба О. І. Київська археографічна комісія 1843-1921. Нарис історії і діяльності. – Київ, 1993. – С. 41, 46, 73, 177; Ковальський М. П. Яким Перлштейн – дослідник Острога і Волині // Матеріали V наук.-краєзн. конф. “Остріг на порозі 900-річчя”. – Острог, 1994. – С. 64-67; Лященко А. Волынские Губернские Ведомости в 1838-1887 гг. [бібліографія Волынских губернских ведомостей” за роки 1838-1887] // Живая старина. – С.-Петербург, 1893. – Вып. II. – С. 265-266 (вступна стаття), 266-278 (перелік назв статей).

Микола Ковальський